

Павленко Н. О.,
старший викладач кафедри англійської мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ ЗА ЇЇ ЗДІБНОСТЯМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ І СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню лінгвокультурологічних та семантичних особливостей фразеологічних одиниць, що номінують людину за її здібностями. Під час аналізу мовного матеріалу окреслена семантична специфіка ідіом на позначення розумових і фізичних здібностей чоловіків та жінок. Встановлено типи фразеологічних номінацій, завдяки яким сформовано досліджувані одиниці.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, гендерний компонент, етимологія, семантика, фразеологічна номінація.

Постановка проблеми. Із часом зміни в суспільних поглядах та орієнтирах відображаються в словниковому складі мови, фразеологічному зокрема. Як засвідчують наукові розвідки, фразеологічна система нерозривно пов'язана з лінгвокультурологічною складовою частиною, оскільки мовні форми, до яких можна віднести й фразеологічні одиниці, є носіями культурних кодів про настанови й специфічні риси народної ментальності. Зв'язок лінгвокультурології і фразеології висвітлено в працях таких науковців, як С.Н. Денисенко [5], І.Ф. Заваринська [6], Г.Р. Захаріна [7], Л.М. Колесникова [9], В.А. Маслова [11] та багатьох інших [1; 2; 4; 8; 10; 12].

Мета статті полягає у встановленні й описі лінгвокультурологічних та семантичних особливостей англійських ідіом, що номінують людину за її здібностями. Проблема розкриття особливостей репрезентації гендерного компонента англійських ідіом на позначення здібностей людини розв'язується шляхом семантичного і лінгвокультурологічного аналізу гендерно маркованих засобів фразеологічної номінації, що й обумовлює актуальність дослідження. **Предметом** дослідження стали лінгвокультурологічні та семантичні особливості ідіом, що номінують чоловіків або жінок за їхніми здібностями. **Матеріал** дослідження становлять 225 фразеологічних одиниць-номінацій людини за її здібностями, які отримано методом суцільної вибірки із сучасних фразеологічних словників [10; 14; 15; 16].

Виклад основного матеріалу. Під час вивчення гендерної специфіки досліджуваних одиниць постає питання, яким чином можна зафіксувати гендерний компонент у значенні ідіоматичного виразу. Отже, для виявлення всіх складників фразеологічного значення, встановлення місця гендерного компонента та його зв'язків з іншими складниками в структурі фразеологічного значення, застосовано макрокомпонентну модель, запропоновану В.М. Телія [13, с. 107], яка містить декілька компонентів фразеологічного значення (deskriptivний емотивний, оцінний, стилістичний, мотиваційний та граматичний), що корелюють один з одним. Особливо це є релевантним для вивчення імпліцитних механізмів гендерної репрезентації значення англійськомовних фразеологізмів, адже для цього необ-

хідне детальне дослідження всіх компонентів, що перебувають у тема-ремагічному зв'язку [8, с. 31].

У межах дослідження фразеологічних одиниць на позначення здібностей можна виділити ідіоми, які стосуються фізичних можливостей та розумових здібностей, або, інакше кажучи, індивідуально-психологічних особливостей, що є суб'єктивними умовами успішного або навіть неуспішного здійснення певного роду діяльності, як-от: *Tom fool (or Fool)* – «Том дурень», *a foolish person* – «дурень, бовдур» [10; 15].

Отже, добір матеріалу в процесі формування групи фразеологічних одиниць на позначення розумових здібностей та фізичних можливостей людини здійснювався за такими критеріями:

- наявність антропонімічних лексем на позначення ментальних і фізичних здібностей людини в структурі ідіом (*wise man, he, man* тощо): *the wise man is born to rule the fool* – букв. «мудрий завжди править дурнями» – *people who are intelligent al ways man age the people who are not* – «розумні люди завжди керують тими, хто не дуже кмітливий» [10; 16];

- виокремлення слова-ідентифікатора гендерного компонента і в структурі, і в значенні фразеологічних одиниць групи (*someone, people, person* тощо): *a proper Charley* – букв. «правильний Чарлі», *a fool or stupid person* – «повний, набитий дурень» [10; 15].

За етимологією фразеологічні одиниці на позначення здібностей людини можуть бути розподілені за такими групами:

- ідіоми-історизми: *Tom O'Bedlam* – букв. «Том із Бедламу», *a wandering mendicant either mad or feigning to beso* – «божевільний, безумний» (прізвисько божевільних, яких відпустили з Бедламу, лондонського будинку божевільних, просити милостиню); *the Admirable Crichton* – «незрівняний Крайтон», *a learned person (especially in humanities)*; *some one who by long study gained mastery in one or more disciplines* – «учений, освічена людина, вчений муж» (за ім'ям відомого шотландського вченого XVI ст. Дж. Крайтона, що здобув ступінь магістра в чотирнадцять років; Дж. Крайтон вирізнявся дуже привабливою зовнішністю) [10; 14; 16];

- біблеїзми: *a prophet is not without honour, save in his own country* – букв. «не славний пророк у вітчизні своїй, немає пророка в своїй вітчизні», *a person's gifts and talents are rarely appreciated by those close to them* – «люди не вірять у талант, геніальність або істинність слів людини, яка перебуває поруч із ними» (Mathew XIII, 57) [10; 14]. Уперше цей вираз ужито в євангельському вірші: «<...> Ісус же сказав їм: не буває пророк без честі, то хіба лише у вітчизні своїй і в будинку своєму». Інколи вислів цитується старослов'янською мовою: «Несть пророку у вітчизні своїй». Очікується, що все достеменно мудре,

правильне може народитися не тут, а в іншому місці. Ще одним прикладом біблеїзму є ідіома *the fool hath said in his heart, there is no God* – букв. «і сказав дурень, Бога не існує», *unintelligent people do not believe in God* – «дурні люди не вірять у Бога» (у Psalms 14:1 наголошується на тому, що ті, хто відкидають існування Бога, надають перевагу нечестивому життю) [10; 14];

– шекспіризм: *the fool doth think that he is wise, but the wise man knows himself to be a fool* – букв. «дурень вважає себе мудрим, мудрий знає, що він дурень», *the fool is ignorant and thinks he knows everything, the wise man continues to search for knowledge* – «дурень ігнорує знання і вважає, що він все знає, мудра людина завжди перебуває в пошуку знань» [10; 14];

– запозичення, як-от: *the wise do at the beginning what fools do at the end* – букв. «мудрі роблять на початку те, що дурні роблять наприкінці», *clever people do a lot of preliminary preparation before doing something in contrast to people who are not intelligent* – «розумні люди готуються до всього заздалегідь, чого не роблять нерозумні люди» (етимологія німецька) [10; 15]. Наявність запозичених з інших мов прислів'їв вказує на те, що не тільки англійців завжди драгувала дурість;

– ідіоми, що пов'язані із природою або природними явищами: *as barmy as a bandicoot* – букв. «пришелепкуватий, як сумчастий щур», *crazy, mad or mentally unstable person* – «божевільна людина, що не сповна розуму» (австралійці не люблять сумчастих щурів, які завдають великої шкоди їхнім садам і городам. Слово *bandicoot* уживається в багатьох порівняннях, які мають негативне забарвлення [10; 14].

Перейдемо до розгляду семантичних особливостей фразеологізмів-номінацій людини за її можливостями. Серед загальної кількості ідіом групи 139 одиниць (61,8%) представляють маскулінні, метагендерні (або ті, що можуть стосуватися як чоловіків, так і жінок) налічують 70 одиниць (31,1%), фемініні – усього 16 (8,1%).

Більшість ідіом групи є позитивно забарвленими і характеризуються таким набором сем: інтегральні семи «людина» та «здібності» + диференційна сема «розумові або фізичні можливості». Що стосується маскулінних фразеологізмів, то найчастіше вони вказують на визначні здібності та вміння референтів чоловічої статі: *a man of his hands* – букв. «чоловік – «золоті руки»», *very skillful person* – «майстерний чоловік, майстер на всі руки»; іноді – на їх відсутність: *he is no conjurer* – букв. «він пороку не вигадє, він зірок з неба не хапає», *he is not a person of great abilities* – «він не має особливих здібностей» [10; 15; 16]. Домінування фразеологічних одиниць, що підкреслюють здібності чоловіків, цілком прогнозовано: воно пояснюється андроцентричністю англійської мови.

Варто звернути увагу на той факт, що є багато ідіом на позначення чоловічих здібностей, які мають у структурі власну назву *Jack*. Можна припустити, що в англійській культурі це – одне з найпоширеніших імен, адже сфера його застосування – не тільки ідіоми на позначення маскулінних здібностей, але й особистісні характеристики та рід діяльності: *Jack the Lad* – букв. «друзяка Джек», *a young man who be haves into confident way* – «самовпевнений, грубуватий і розв'язний молодий чоловік»; *Jack-in-office* – букв. «Джек в офісі», *a petty, self-important, low-ranking official* – «дрібний чиновник, що возвеличується; чинуша, бюрократ» [10; 14].

На відміну від маскулінних ідіом, серед одиниць на позначення жіночих здібностей немає тих, що вказують на наявність

інтелекту. Але існує незначна кількість фразеологізмів, що характеризує жінок або позначає їхню здібність народжувати дітей: *up the duff* – букв. «по вінця», *pregnant* – «вагітна», або вказує на цілковиту відсутність розуму: *dumb Dora* – букв. «тупа Дора», *a stupid and often naive woman* – «недоумкувата, дурепа» [10; 14; 16].

Необхідно зазначити, що в цій групі спостерігається найвища порівняно з іншими фразеологічними групами концентрація прислів'їв (85 одиниць, що становить майже 38% від загальної кількості одиниць групи). Більшість цих ідіом (80 одиниць) виражають протиставлення «мудра людина – дурна недалеко людина»: *a fool may give a wise man counsel* – букв. «інший дурень може і розумному порадити», *simple people are of tenable to give good advice to those who are considered intellectually superior* – «прості люди можуть дати добру раду тим, що вважаються більш інтелектуально розвиненими»; *a fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in seven years* – букв. «розумний сім років не відповість на запитання, які дурень поставити за одну годину», *it is better not go into discussion with a stupid person* – «краще не зв'язуватися з дурною людиною» [10; 14; 16]. Це свідчить про те, що аспект, пов'язаний із розумовими здібностями людини, посідає не останнє місце в англійськомовному соціумі.

Здебільшого фразеологізми групи містять гендерний компонент, що виражений експліцитно: *cousin Betty* – букв. «кузина Бетті», *a stupid and often naive woman* – «недоумкувата жінка, дурепа» [10; 14]; ідіоми з гендерним компонентом, що виражений імпліцитно, становлять приблизно 10% усіх одиниць фразеологічної групи: *a wise head on young shoulders* – букв. «мудра голова на молодих плечах», *a child or young person who thinks and talks like an older person who has more experience of life* – «дитина або молода людина, яка думає й говорить, як старша людина, що має більше досвіду в житті» [10; 16].

Усі ідіоми англійської мови є складними одиницями, що виникли в результаті переосмислення завдяки різним типам номінацій. В.Г. Гак визначає номінацію як процес і результат найменування, за якого мовні елементи співвідносяться з об'єктами, що позначаються ними [3, с. 237].

Аналіз емпіричного матеріалу дозволив виявити такі типи фразеологічної номінації: вторинна (мотивована компонентно зумовлена й немотивована компонентно зумовлена, непряма), третинна, змішана й одноелементна. Більшість досліджуваних одиниць сформовано завдяки немотивованій компонентно зумовленій фразеологічній номінації: *a past master* – букв. «майстер», *a person who has done so me thing many times before and has be come very skilled at doing it* – «знавець своєї справи, неперевершений майстер» [10; 16], але є й інші приклади процесу найменування одиниць групи:

– мотивована компонентно зумовлена: *a wise man of Gotham* – букв. «розумний чоловік із Готама», *a foolish person* – «нерозумна людина» [10; 14];

– непряма вторинна номінація, або непряме відображення позамовного об'єкта: *have a bun in the oven* – букв. «мати булочку в духовці», *to be pregnant* – «бути вагітною» [10; 14];

– змішана, що є результатом кореляції: первинного і вторинного типів номінації: *one-man band* – букв. «людина-оркестр», *some one who does very part of the activity themselves* – «хтось, хто робить усе сам» [10; 16];

– третинна, що формує ідіоми-дерівати, чийі значення виникають у результаті переосмислення значень їхніх прототипів: *Jack (jack) of all trades* – букв. «Джек усіх професій», *a person who has many skills* – «майстер на всі руки» (від вислову *Jack (jack) of all trades and master of none*) [10; 14].

Висновки. Аналіз гендерно маркованих ідіом на позначення здібностей засвідчив традиційне домінування одиниць із чоловічим гендерним компонентом, що є цілком прогнозованою тенденцією формування історичних і, як наслідок, лексикографічних даних. Отже, переважання позитивно конотованих фразеологізмів на позначення чоловічих здібностей цілком виправдано андроцентричною спрямованістю сучасної англійської мови, тоді як визначення фізичних або ментальних здібностей жінки здебільшого обмежено сферою її обов'язків – це родина та турботи, що з нею пов'язані.

Література:

1. Вишнякова Ю.В. Лингвокультурологическое описание гендера в лексикографии (на материале анализа мифологических персонажей) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Ярославль, 2006. 19 с.
2. Воробьев В.В. Лингвокультурология в кругу других гуманитарных наук. *Русский язык за рубежом*. 1999. № 2. С. 76–82.
3. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология (на материале французского и русского языков). Москва : Либроком, 2010. 266 с.
4. Гамулец Д.В. Гендерный аспект у сербській фразеології. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2012. С. 219–226.
5. Денисенко С.Н. Культурологічний компонент у семантиці фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької фразеології). *Мова і література*. 2000. Вип. 1. Т. 2. С. 96–100.
6. Заваринська І.Ф. Лингвокультурна мотивація фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Київ, 2009. 19 с.
7. Захарина Г.Р. Отражение языковой картины мира во фразеологии с компонентом именем собственным (на материале английского, русского, татарского языков). *Вестник Поморского университета. Серия «Гуманитарные и социальные науки»*. 2008. Вып. 9. С. 52–54.
8. Зыкова И.В. Способы конструирования гендера в английской фразеологии. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 232 с.
9. Колесникова Л.Н. Лингвокультурология: языковая личность в аспекте диалога культур : монография. Орел, 2013. 358 с.
10. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / лит. ред. М.Д. Литвинова. 5 изд., исправл. Москва : Живой язык, 1998. 944 с.
11. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва : Академия, 2001. 202 с.
12. Першай А.Ю. Репрезентация гендерных отношений во фразеологии : автореф. дисс. ...канд. филол. наук: 10.02.19. Минск, 2002. 173 с.
13. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 295 с.
14. Cambridge International Dictionary of Idioms / Ed. by E. Walter. UK : Cambridge, 1999. 587 p.
15. Longman Dictionary of Language and Culture / Ed. by B. Duckett. 3rd revised edition. Harlow : Longman (Pearson), 2005. 1680 p.
16. Oxford Dictionary of English Idioms / Ed. by John Ayto. N. Y. : Oxford University Press, 1993. 685 p.

Павленко Н. А. Фразеологизмы, обозначающие способности человека в английском языке: лингвокультурологический и семантический аспекты

Аннотация. Статья посвящена исследованию лингвокультурологических и семантических особенностей фразеологических единиц-номинаций человеческих способностей. В ходе анализа языкового материала раскрыта семантическая характеристика идиом, обозначающих умственные и физические способности мужчин и женщин. Рассматриваются типы фразеологических номинаций, с помощью которых формируются исследуемые единицы.

Ключевые слова: фразеологическая единица, гендерный компонент, этимология, семантика, фразеологическая номинация.

Pavlenko N. English phraseological units denoting human abilities: linguocultural and semantic aspects

Summary. This article concerns itself with the research of linguocultural and semantic peculiarities of English phraseological units denoting human abilities. Special attention is drawn to revealing of semantic characteristics of idioms denoting mental and physical abilities of men and women. The types of phraseological nomination used for formation of idioms under consideration are described.

Key words: phraseological unit, gender component, etymology, semantics, phraseological nomination.